

Original Research

Redefining Spouses' Property Rights in Cohabitation and After Divorce: Challenges and Innovative Solutions in Iranian Civil Law

Seyed Hossein Pourhaghshenas¹, Qasem Qasemi Bivarzani^{2*}

1 Student of Master's Degree in Private Law, Department of Law, Ahrar Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

2 Assistant Professor of Islamic Theology and Teachings, Department of Islamic Theology and Teachings, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Article ID: ahrar-53384

Received: January 31, 2026 Accepted: February 25, 2026 Available online: March 21, 2026 Keywords: Division of property, conditions of marriage, family rights, divorce, wife's financial rights. Main Subjects: Civil Law	Abstract Spouses' property rights in Iran are based on the principle of financial independence of spouses and Articles 1106 and 1118 of the Civil Code. However, social and economic developments in recent decades have shown that this traditional system is unable to respond to the complexities of new family assets, as housework, indirect participation, women's caregiving roles, and joint investments lack sufficient legal reflection in the current system. This article, by examining the existing legal framework, interpreting case law, and making a comparative analysis with leading legal systems, identifies current challenges in the fair redistribution of assets after divorce using a library and documentary method. It then presents proposals such as the system of "participation in assets obtained from joint effort", the economic calculation of the value of household work, the amendment of Article 1119, the revision of Article 29 of the Family Support Law, the electronic registration of property during cohabitation, and the establishment of specialized boards for the evaluation of family assets. The findings show that structural reform, not merely interpretative, is a necessary condition for achieving financial justice in the family.
---	--

*Corresponding Author: Qasem Qasemi Bivarzani

Address: Assistant Professor of Islamic Theology and Teachings, Department of Islamic Theology and Teachings, Faculty of Humanities, Rasht Branch, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

Email: Qasemi56@iaau.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Family law in Iran has been shaped over the past century by two fundamental factors: Imami jurisprudence and modern law. Civil law, especially in the area of marriage and divorce, has attempted to create a kind of integration between jurisprudential tradition and modern legal mechanisms. One of the most important areas where these two sources have not yet reached a coherent and efficient model is the property rights of spouses. The Civil Law was formulated in 1934, in a situation where the economic structure of the Iranian family was based on traditional patriarchy. The man was considered the main breadwinner and the woman the manager of the household. For this reason, the principle of financial independence of couples worked in practice in favor of the man. But over the past century, this pattern has changed. Today, women participate extensively in formal and informal economic activities, housework has a measurable economic value, and joint investments between husband and wife are largely based on cooperation.

2. Theoretical Framework

To solve this problem, the Supreme Court of Justice can help create a uniform procedure in the courts by issuing a unanimous decision. In such a context, the main question is: How can the Iranian legal system be redefined in such a way that the property rights of spouses are more just, efficient, and in line with today's social and economic realities? By examining the existing legislative and judicial framework and making a comparative comparison, this article will show that various legal models have been proposed in the world to reform the property rights of spouses, and some of them can be adapted to the Iranian legal system without conflicting with jurisprudential principles.

3. Methodology

This article identifies current challenges in the equitable redistribution of assets after divorce through a library and documentary method, examining the existing legal framework, interpreting case law, and conducting a comparative analysis with leading legal systems.

4. Results & Discussion

The condition for the division of the husband's assets, included as an ancillary stipulation in Iranian marriage contracts, aims to protect the wife's financial rights during divorce, particularly when initiated by the husband without the wife's fault. This research explores the jurisprudential and legal foundations of this condition along with its major challenges, reaching significant findings. Prolonged litigation due to complexities in identifying and evaluating assets and proving the conditions for enforcement, as well as numerous ambiguities in interpretation and implementation—especially regarding modern assets and calculating their value over time—represent key legal challenges that hinder justice and the fulfillment of parties' rights. Establishing a system of community of property for assets acquired during marriage is easily acceptable from a legal standpoint and aligns with the economic structure of families. A less-than-ideal example of this, known as the division of assets condition, is already recognized in our legal system, and the measures taken by the legislator to manage the financial status of divorce

women share a similar foundation with what has been proposed.

5. Conclusions & Suggestions

Promoting a culture of pre-marital legal counseling and raising couples' awareness about the nature and consequences of this condition can help reduce future disputes and problems. Ultimately, achieving a solution that is both consistent with the rich foundations of Islamic jurisprudence and capable of ensuring justice and fairness in the financial relations of spouses after divorce requires further research and dialogue among jurists, legal scholars, and sociologists. It should be noted that the system of community of property, in light of the experience of other countries, displays considerable diversity and can be realized in various forms and structures. In this paper, we have merely sought to explain the inefficiency of the current system and the necessity of moving toward a sharing of economic benefits within the family. Therefore, a more precise determination of the most suitable and applicable type and form of community of property within our legal system should itself be the subject of independent research and must necessarily be undertaken in cooperation with specialists in economics. The proposed solutions include revising and clarifying the terms of the condition in the marriage contract, facilitating proof of the husband's assets, determining the relationship between the asset-division condition and claims for *ujrat al-mithl* and *nahleh*, and providing for more effective enforcement mechanisms.

بازتعریف حقوق مالکیت همسران در زندگی مشترک و پس از طلاق:

چالش ها و راهکار های نوآورانه در قانون مدنی ایران

سیدحسین پورحق شناس قاضیانی ۱، قاسم قاسمی بیورزنی ۲

- ۱ دانشجوی کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، موسسه آموزش عالی احرار، رشت، ایران.
- ۲ استادیار الهیات و معارف اسلامی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

کد مقاله: ahrar-53384	
چکیده حقوق مالکیت همسران در ایران بر اساس اصل استقلال مالی زوجین و مواد ۱۱۰۶ و ۱۱۱۸ قانون مدنی بنیان گذاری شده است. با وجود این، تحولات اجتماعی و اقتصادی دهه های اخیر نشان داده است که این نظام سنتی، توان پاسخ گویی به پیچیدگی های دارایی های خانوادگی جدید را ندارد؛ زیرا کار خانگی، مشارکت غیرمستقیم، نقش های مراقبتی زنان و سرمایه گذاری های مشترک، در نظام فعلی فاقد بازتاب حقوقی کافی است. این مقاله با بررسی چارچوب حقوقی موجود، تفسیر رویه قضایی، و تحلیل مقایسه ای با نظام های حقوقی پیشرو، به روش کتابخانه ای و اسنادی چالش های کنونی را در بازتوزیع عادلانه دارایی ها پس از طلاق شناسایی می کند. سپس پیشنهادهایی نظیر نظام «مشارکت در دارایی های حاصل از تلاش مشترک»، محاسبه اقتصادی ارزش کار خانگی، اصلاح ماده ۱۱۱۹، بازنگری در ماده ۲۹ قانون حمایت خانواده، ثبت الکترونیک اموال دوران زندگی مشترک و ایجاد هیئت های تخصصی ارزیابی دارایی خانوادگی را ارائه می دهد. یافته ها نشان می دهد که اصلاح ساختاری و نه صرفاً تفسیری، شرط لازم تحقق عدالت مالی در خانواده است.	تاریخ دریافت: ۱۱ بهمن ۱۴۰۴ تاریخ پذیرش: ۵ اسفند ۱۴۰۴ تاریخ انتشار: ۱ فروردین ۱۴۰۵ کلیدواژه ها: تنصیف دارایی، شروط ضمن عقد نکاح، حقوق خانواده، طلاق، حقوق مالی زوجه. موضوعی: حقوق مدنی

نویسنده مسئول: ، قاسم قاسمی بیورزنی

آدرس: استادیار الهیات و معارف اسلامی، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

ایمیل: Qasemi56@iaui.ac.ir

۱- مقدمه

حقوق خانواده در ایران طی یک قرن اخیر تحت تأثیر دو عامل بنیادین یعنی فقه امامیه و حقوق مدرن شکل گرفته است. قانون مدنی به‌ویژه در بخش نکاح و طلاق، کوشیده است میان سنت فقهی و سازوکارهای حقوقی مدرن نوعی تلفیق ایجاد کند. یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی که این دو منبع هنوز به یک الگوی منسجم و کارآمد نرسیده‌اند، حقوق مالکیت همسران است. قانون مدنی در سال ۱۳۱۳، در شرایطی تدوین شد که ساختار اقتصادی خانواده ایرانی مبتنی بر مردسالاری سنتی بود؛ مرد نان‌آور اصلی و زن مدیر امور خانه محسوب می‌شد. به همین دلیل، اصل استقلال مالی زوجین در عمل به نفع مرد عمل می‌کرد. اما با گذشت یک قرن، این الگو دگرگون شده است. زنان امروز در فعالیتهای اقتصادی رسمی و غیررسمی مشارکت گسترده دارند، کار خانگی ارزش اقتصادی قابل سنجش دارد، و سرمایه‌گذاری‌های مشترک زن و شوهر عمدتاً بر اساس همکاری شکل می‌گیرد. با وجود این، مقررات مالکیت زناشویی در قانون مدنی همچنان بر الگوی «مالکیت فردی» و نه «مشارکت اقتصادی» استوار است. تناقض میان مشارکت واقعی و ساختار حقوقی غیرمنعطف موجب بروز مسائل جدی در زمان طلاق شده است؛ زیرا دارایی‌هایی که در دوران زندگی مشترک با کوشش مشترک ساخته شده، مطابق قواعد فعلی اغلب متعلق به مرد شناخته می‌شود. حتی شرط «تصرف دارایی» نیز که پس از دهه ۱۳۷۰ رواج زیادی یافت، نه یک قاعده عام بلکه یک شرط قراردادی و وابسته به اراده مرد در طلاق است و در نتیجه کارایی کامل ندارد. امروزه با گسترش مطالبه‌گری حقوق و با رویکرد تحکیم خانواده، در راستای حمایت از حقوق بانوان، شروط ضمن عقد متعددی در قباله‌های ازدواج گنجانده شده است و چه بسا تعداد این شروط رو به فزونی است. تاسیس این شروط، مبانی مشروعیت الزام زوجین به پذیرش این شروط و اهداف جانمایی آن‌ها، چالش‌های اجرایی‌سازی آن‌ها، موانع استیفای حقوق برخاسته از این شروط و... به خاطر مستحده بودن بیشتر آن‌ها بین فقیهان و حقوقدانان محل نقد و نظر بوده است. شرط ضمن عقد تصفیه دارایی‌های زوج بعد از طلاق، یکی از این شروط پر چالش است. این شرط با استناد به ادله‌ای همچون حمایت از حقوق مالی زوجه؛ ایجاد توازن در روابط زوجین؛ کاهش انگیزه طلاق و... (مهرپور و غنی زاده، ۱۳۹۱، ص ۳۰۹) در عقد نکاح گنجانده شده است. مطابق این شرط که در سال ۱۳۶۲ به تصویب شورای عالی قضایی رسید و در بند "الف" شرایط ضمن عقد نکاح در قباله‌های ازدواج گنجانده شد، می‌بایست در صورت در چارچوب خاصی، دارایی‌های زوج با زوجه تقسیم شود. طبق این بند،

« در ضمن عقد نکاح و عقد خارج لازم، زوج شرط می نماید که هرگاه طلاق بنا به درخواست زوجه نباشد و طبق تشخیص دادگاه، تقاضای طلاق ناشی از تخلف زن از وظایف همسری یا سوء اخلاق و رفتار او نباشد، زوج موظف است تا نصف دارایی موجود خود را که در ایام زناشویی با او بدست آورده یا معادل آن را طبق نظر دادگاه بلاعوض به زوجه منتقل نماید». در نگاه ابتدایی، تاسیس چنین شرطی در راستای الزام زوج به دست برداشتن از نصف دارایی های خود، خلاف قاعده تسلیط است. همچنین به اعتقاد برخی از حقوقدانان، درج شرط تنصیف دارای هایی زوج به نفع زوجه در سند ازدواج و پذیرش آن از طرف زوج، به دلیل یک اقتباس نادرست از قوانین حقوقی کشورهای اروپایی و غربی با مقداری دخل و تصرف می باشد. ابهامات و ایراداتی که در این شرط وجود دارد مشکلاتی را در اجرای آن به دنبال می آورد و علاوه بر آنکه باعث حمایت مالی از زنان مطلقه نشده است، حتی سرگردانی آنان را نسبت به احقاق حقوقشان به همراه داشته است. در اکثر موارد مردان از زیر بار مسئولیت ناشی از این تعهد شانه خالی می کنند. از طرفی این شرط، مقدم بر اجرت‌المثل و نخله است و به اعتقاد بسیاری از حقوقدانان، زن در کنار بررسی برای استحقاق تا حدود نیمی از دارایی های مرد، از حق اجرت‌المثل و نخله محروم می شود. با بررسی مناقشاتی که این شرط با خود به همراه دارد، از جمله؛ مجهول بودن شرط، مشخص نبودن میزان دقیق تعهد زوج، برخورد سلیقه ای برخی قضات با مسئله، مشکلات اثبات دارایی مرد برای زوجه و نظایر آن، اجرای این شرط نیز در عمل، سهولت نداشته و با چالش های متعددی همراه است. به علاوه، رویه قضایی نیز در خصوص شرط تنصیف، یکسان نیست و دادگاه ها در موارد مشابه، تصمیمات متفاوتی اتخاذ می کنند. این امر، ناشی از ابهامات موجود در قانون و فقدان وحدت رویه در این زمینه است. برخی از دادگاه ها، شرط تنصیف را در این زمینه به طور مطلق اجرا می کنند و زوج را مکلف به پرداخت نیمی از دارایی خود به زوجه می دانند. برخی دیگر، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال پرونده، میزان کمتری را برای زوجه تعیین می کنند. و برخی دیگر، به دلیل عدم احرار سوءنیت زوج یا عدم اثبات اموال وی توسط زوجه، حکم به رد دعوای زوجه می دهند (استادی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۴۳۲). این تشتت آرا، موجب سردرگمی و نارضایتی اصحاب دعوا شده است. برای حل این مشکل، هیئت عمومی عالی دیوان کشور می تواند با صدور رای وحدت رویه، به ایجاد رویه ای یکسان در محاکم کمک کند. در چنین زمینه ای، پرسش اصلی آن است که چگونه می توان نظام حقوقی ایران را به گونه ای بازتعریف کرد که حقوق مالکیت همسران عادلانه تر، کارآمدتر و همسو با واقعیت های اجتماعی و اقتصادی امروز باشد؟ این مقاله با بررسی چارچوب تقنینی و قضایی موجود و مقایسه تطبیقی، نشان خواهد داد که مدل های حقوقی مختلفی در جهان برای اصلاح حقوق مالکیت زوجین ارائه شده و برخی از آنها بدون تعارض با مبانی فقهی، قابل انطباق با نظام حقوقی ایران هستند.

۲- پیشینه

سوده جعفری و فرزاد قیصریان در مقاله ای با عنوان شرط تنصیف دارایی های زوج، راهکاری جهت حفظ حقوق مالی زنان آوردند، که بالغ بر سه دهه است که حسب بخشنامه اداره ثبت احوال شروطی منجمله شرط دائر بر تنصیف اموال زوج در صورت طلاق بنابه شرایطی در متن عقد نامه درج شده است که با امضاء شرط مزبور توسط طرفین در زمره یکی از شروط ضمن عقد نکاح در می آید. شرطی که به بسیاری از ازدواج های صورت گرفته در جامعه ما با علم و یا بدون علم متعاملین آن ملحق می شود ولیکن شاید در وادی عمل چندان مورد اعتنای دستگاه قضا قرار نگیرد. حال آنکه دست یازیدن به این شرط می تواند راهکار حقوقی مناسبی برای پیشگیری و همچنین مرمت آسیب هایی باشد که از این رهگذر به زن وارد می گردد.

مریم کهنسال کلکناری و علیرضا عسگری در مقاله ای با عنوان آسیب شناسی حقوق مالی زوجه در قانون حمایت خانواده، به این موضوع پرداختند که موضوع حقوق مالی زوجه، به عنوان یکی از مهم ترین مباحث حقوق خانواده، همواره مورد توجه فقها و حقوقدانان بوده است. با این وجود همچنان، در صدور و اجرای احکام آن کاستی هایی وجود دارد.

مریم فخاریان در مقاله ای با عنوان شرط تنصیف دارایی در حقوق ایران و انگلیس، به این مبحث پرداخته است که تنصیف دارایی زوجین در حقوق ایران و انگلیس تفاوتها و شباهتهایی با یکدیگر دارند. زیرا این نهاد، در حقوق ایران، در قالب شرط ضمن عقدی است که چنانچه در زمان انعقاد عقد نکاح توسط زوج مورد قبول واقع شود؛ در هنگام تحقق طلاق با جمع شرایطی تا نیمی از دارایی هایی که وی در دوران زناشویی به دست آورده است، به زوجه تعلق می گیرد. اعمال شرط مذکور منوط به توافق طرفین است و متفاوت از نهادهای قانونی موجود همچون مهریه و نفقه می باشد. در حالی که در حقوق انگلیس، فرضی قانونی وجود دارد که دادگاه با استفاده از آن، در هنگام طلاق و حل و فصل مسائل مالی طرفین، اموال یکی از زوجین را که از وضعیت اقتصادی مناسبی برخوردار است، تقسیم نموده و به طرف مقابل می دهد و بدین وسیله خسارات طرف زیان دیده (اعم از زن یا مرد) بر اثر طلاق جبران می شود. تقسیم مذکور اصولاً به میزان نیمی از داراییها انجام می گیرد که البته در صورت وجود عواملی به میزان کمتر یا بیشتر از تساوی نوسان پیدا خواهد کرد. تنصیف دارایی در حقوق ایران و انگلیس، گرچه در ظاهر نسبتاً یکسان، اما به لحاظ ماهیت متفاوت است.

۳- معنا شناسی شرط

شرط همانند بسیاری از مفاهیم کلی دیگر به اعتبار های مختلف قابل تقسیم است. شرط به اعتبار جاعل، به شرط عقلی، عرفی و شرعی؛ به اعتبار محتوا، به شرط فعل، نتیجه و وصف و به اعتبار ذکر آن و جایگاهی که گفته می شود، به شرط ابتدایی، شرط بنایی، شرط ضمنی و شرط مصرح تقسیم می شود (حاصلی و فخاری، ۱۴۰۱، ص ۱۰۲). بدیهی است شرط تنصیف دارایی، شرطی شرعی و از نوع شرط فعل و مصرح است. و از سویی شرط تنصیف دارایی یک شرط تبعی است، به این معنی که به عقد نکاح وابسته است و با آن ایجاد می شود. اگر عقد نکاح به هر دلیلی فسخ شود، این شرط نیز منتفی می شود.

۴- معناشناسی شرط تنصیف دارایی

شرط تنصیف دارایی زوج، شرطی است که به موجب آن، در صورت وقوع طلاق به درخواست زوج و بدون تخلف زن از وظایف همسری، تا نصف اموال و دارایی های موجود زوج که در زمان زوجیت به دست آورده است، به زوجه تعلق می گیرد (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص ۲۸۵). این تعریف، مبنای اصلی بحث در مورد این شرط است و حدود و ثغور آن را مشخص می کند. این شرط، به عنوان یکی از شروط ضمن عقد نکاح، در سال ۱۳۶۲ به تصویب شورای عالی قضایی رسید و در بند «الف» شرایط ضمن عقد نکاح در قباله های ازدواج گنجانده شد. هدف اصلی از گنجاندن این شرط، حکایت از حقوق مالی زوجه در شرایطی بود که طلاق به درخواست زوج و بدون دلیل موجهی از سوی زوجه رخ می دهد. این شرط، در واقع، نوعی جبران خسارت برای زوجه در نظر گرفته شده است که به دلیل طلاق، ممکن است با مشکلات مالی مواجه شود (صفایی و امامی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۲). در مورد ماهیت حقوقی شرط تنصیف دارایی، دیدگاه های مختلفی وجود دارد. برخی معتقدند که این شرط، نوعی تعهد یک جانبه از سوی زوج است که در صورت تحقق شرایط (طلاق به درخواست زوج و عدم تخلف زوجه)، لازم الاجرا می شود (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص ۲۹۰). برخی دیگر، این شرط را نوعی عقد صلح می دانند که بین زوجین منعقد می شود و به موجب آن، زوج متعهد می شود در صورت تحقق شرایط، تا نصف دارایی خود را به زوجه صلح کند (امامی، ۱۳۹۶، ج ۴، ص ۳۲۵). دیدگاه سومی نیز وجود دارد که این شرط را نوعی تعهد به نفع شخص ثالث (زوجه) می دانند که در ضمن عقد نکاح گنجانده می شود (شهیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۰). هر یک از این دیدگاه ها، تبعات حقوقی خاص خود را به همراه دارند. برخی دیگر از حقوقدانان معتقدند که این شرط، شرط فعل است؛ زیرا بر زوج شرط می شود که تا نصف دارایی خود را منتقل نماید. و شرط فعل نیز یکی از شروط مذکور در ماده ۲۳۴

قانون مدنی است (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ش ۵۶۷). نهاد مشابه تنصیف دارایی زوج در ایران، در برخی از کشور ها از جمله فرانسه وجود دارد. برخی از حقوقدانان فرانسوی، معتقدند اموال مشترک زوجین، اموالی هستند که قواعد ویژه ای بر آن حاکم می باشد و بدین ترتیب از اموال زن و شوهر که اموال اختصاصی آنان محسوب می شوند، متمایز می گردند. ماهیت حقوقی اشتراک این اموال ضرورتاً آثار ویژه ای را در پی خواهد داشت که در این آثار از یک طرف در روابط بین زوجین و از طرف دیگر در روابط اشخاص ثالث با هر یک از زوجین ظهور و بروز خواهند نمود. در حقوق فرانسه، رژیم های اشتراک اموال، به دو نوع رژیم های اشتراک قراردادی و رژیم قانونی اشتراک دارایی تفکیک شده اند. برابر این رژیم، اموال مشترک، شامل تمام دارایی هایی است که زوجین در طول ازدواج به دست می آورند و پس از انحلال، به صورت مساوی بین زوجین یا وراث آن ها تقسیم می شود. این رژیم که از ۱۳ ژوئیه ۱۹۶۵م، به عنوان رژیم قانونی فرانسه برگزیده شده است، حاوی تحولات مهمی در مقررات حاکم بر روابط مالی زوجین می باشد (محمدی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۷). در نظام حقوقی انگلستان نیز اصولاً طرفین عقد نکاح می توانند شرطی مشابه شرط تنصیف دارایی زوجین را در روابط مالی خود پیش بینی نمایند. اما با توجه به تفاوت های بسیاری که میان روابط مالی زوجین در حقوق ایران و انگلستان می توان گفت معادلی برای شرط تنصیف دارایی در نظام حقوق انگلستان را نمی توان یافت (سویزی، ۱۴۰۳، ص ۷۸).

۵- شرایط اجرای شرط تنصیف

اجرای شرط تنصیف دارایی ها، شرایطی دارد که احراز آن ها بر عهده دادگاه است. دادگاه با بررسی مدارک و مستندات ارائه شده توسط طرفین و در صورت لزوم، با انجام تحقیقات محلی و استعلام از مراجع ذی صلاح، در مورد وجود یا عدم وجود شرایط اجرای شرط، تصمیم گیری می کند (محقق داماد، ۱۳۸۳، ص ۲۶۰). در رویه قضایی، معمولاً دادگاه ها با دقت بیشتری به شرایط اجرای شرط توجه می کنند و در مواردی که زوج بتواند عدم تحقق یکی از شرایط را اثبات کند، از اجرای شرط خودداری می کنند. شرط تنصیف دارایی زوج، از نوع شرط فعل است؛ زیرا انجام فعل (تقسیم دارایی) را بر زوج شرط می کند (صفایی و امامی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۵). این شرط در صورتی که با شرایط قانونی و شرعی تعارض نداشته باشد، صحیح تلقی میشود. به عبارت دیگر، این شرط، تعهدی را برعهده زوج قرار می دهد که در صورت تحقق شرایط مقرر، باید آن را انجام دهد. اجرای شرط تنصیف دارایی زوج، منوط به تحقق شرایط زیر است:

۱. طلاق به درخواست زوج باشد: شرط تنصیف، تنها در صورتی اجرا می شود که طلاق به درخواست زوج بنا شود. اگر طلاق به درخواست

زوجه یا به صورت توافقی باشد، این شرط اجرا نخواهد شد (ماده ۱۱۳۳ ق.م). این شرط، به نوعی، ضمانت اجرای مالی برای جلوگیری از طلاق های یک طرفه و بی دلیل از سوی زوج است.

۲. زوجه مرتکب تخلفی نشده باشد: شرط تنصیف، در صورتی اجرا می شود که زوجه، مرتکب تخلفی از وظایف همسری خود نشده باشد. تخلفاتی مانند عدم تمکین، نشوز، سوء رفتار و ترک زندگی مشترک، می تواند مانع اجرای شرط تنصیف شود (ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی). این شرط، به نوعی، پاداش وفاداری و حسن رفتار زوجه در زندگی مشترک است.

۳. اموال مورد نظر، در زمان زوجیت به دست آمده باشد: شرط تنصیف، تنها شامل اموالی می شود که زوج در زمان زوجیت به دست آورده است. اموالی که پیش از ازدواج داشته یا پس از طلاق به دست می آورد، مشمول این شرط نمی شود (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص ۲۹۲). این شرط، به نوعی، مشارکت زوجه در افزایش دارایی های زوج در طول زندگی مشترک را به رسمیت می شناسد.

۴. اموال مورد نظر، موجود باشد: شرط تنصیف، تنها شامل اموال موجود زوج می شود. اموالی که از بین رفته، تلف شده، یا به دیگری منتقل شده باشند، مشمول این شرط نمی شوند (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ص ۲۹۲). این شرط، به نوعی، از اجرای شرط بر اموالی که دیگر وجود خارجی ندارند، جلوگیری می کند.

۶- مبانی حقوقی

هر چند شرط تنصیف دارایی های زوج، در قانون مدنی ایران به صراحت به عنوان یک نهاد مستقل قانونی پیش بینی نشده است، اما با استناد به اصول و قواعد کلی حقوقی، می توان صحت و اعتبار آن را به عنوان یک شرط معتبر و نافذ در ضمن عقد نکاح مورد تایید قرار داد. برخی از مهم ترین این اصول عبارتند از:

۶-۱- اصل آزادی قراردادها

اصل آزادی قراردادها، که در ماده ۱۰ قانون مدنی ایران تجلی یافته است، یکی از اصول بنیادین و پذیرفته شده در نظام حقوقی ایران و بسیاری از نظام های حقوقی دیگر به شمار می رود. بر اساس این اصل، «قراردادهای خصوصی نسبت به کسانی که آن را منعقد نموده اند در صورتی که مخالف صریح قانون نباشد نافذ است» (ماده ۱۰ قانون مدنی؛ همچنین ر.ک احمدی بنی، ۱۳۹۸، ص ۱). این بدان معناست که

اشخاص در انعقاد قرارداد ها و همچنین در تعیین مفاد، آثار و شروط آن از آزادی گسترده تری برخوردارند، مگر اینکه توافقات ایشان با قوانین آمره (قوانینی که اراده افراد نمی تواند خلاف آن ها توافق کند)، نظم عمومی (مفاهیم و ارزش های بنیادین که حفظ آن ها برای جامعه ضروری است) و اخلاق حسنه (اصول و ارزش های اخلاقی پذیرفته شده در جامعه) در تضاد باشد (مختاری چهاربری و فرح زادی، ۱۳۹۹، ص ۱۶۷). این اصل مهم، خود ریشه در قواعد فقهی نظیر قاعده «تبعیت عقد از قصد» دارد که بر اساس آن، ماهیت و آثار عقد تابع اراده و قصد طرفین است (شهیدی، ۱۳۹۶، ص ۵۶). البته، در نظام های حقوقی مختلف، گاه برای جلوگیری از بی عدالتی و رویه های غیر منصفانه، با تخصیص و محدود سازی دامنه اصل آزادی قراردادی، به دنبال تحقق عدالت ماهوی و شکلی در قراردادها هستند (قنوازی، ۱۳۹۸، ص ۱۳۵). در خصوص شرط تنصیف دارایی زوج، از آنجا که قانون گذار مدنی ایران هیچ گونه منع یا محدودیت صریحی برای درج چنین شرطی در عقد نکاح مقرر نکرده است و این شرط فی نفسه مخالفتی با قوانین آمره، نظم عمومی و اخلاق حسنه ندارد، زوجین می توانند با اراده آزاد و توافق مشترک، آن را به عنوان یکی از شروط ضمن عقد نکاح بپذیرند و خود را بدان ملتزم سازند (صفایی و امامی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۳). بنابراین، اصل آزادی قرارداد ها یکی از مهم ترین مبانی حقوقی برای توجیه صحت و نفوذ شرط تنصیف در نظام حقوقی ایران محسوب می شود و مبنای اصلی مشروعیت قرارداد های خصوصی، از جمله شروط مالی ضمن عقد نکاح، به شمار می آید.

۶-۲- اصل حاکمیت اراده

اصل حاکمیت اراده بنیادی ترین قاعده در حقوق خصوصی و دارای آثار مهمی نظیر آزادی قراردادی و امکان خلق الگوهای جدید معاملاتی است. اصل حاکمیت اراده، به این معنا است که اراده طرفین عقد، در تعیین آثار و شرایط عقد، نقش اساسی دارد. اصل حاکمیت اراده در نظام رومی ژرمنی مدرن به معنای مبنا بودن اراده انسان (طرفین تعهد) در مشروعیت تعهدات و عقود است و این صرفا اراده طرفین است که اصل عقد را ایجاد و مشروع می نماید و اگر قیدی هست این قید نیز امری قانونی است که برآمده از حاکمیت اراده در سطح ملی و عمومی است، قانون بروز اراده در سطح عمومی و تعهد بروز اراده در سطح خصوصی است. در فقه امامیه، عقد امری شرعی است که شارع آن را ایجاد نموده (مستقیم یا از طریق حجت بخشی به سیره عقلاء) و حجیت از سوی خداوند است زیرا او مالک حقیقی است و هم او باید اذن در تصرف در اموال و شیوه آن را به مکلفین ابلاغ نماید. این نگاه منجر به نوعی شکل گرایی، اصالت نظر شارع و توقیفی دیدن عقود می گردد (بیگدلی، ۱۳۹۴، ص ۱۲۵). در مورد شرط تنصیف، اراده زوجین در پذیرش این شرط، مبنای اصلی اعتبار و نفوذ آن است (کاتوزیان،

۱۳۹۰، ص ۲۹۰). زوج با امضای عقد نکاح و پذیرش شرط تنصیف، اراده خود را بر تقسیم دارایی های خود در صورت طلاق، اعلام کرده است و این اراده، باید مورد احترام قرار بگیرد. این اصل، تاکید می کند که قانون گذار باید به اراده طرفین در تنظیم روابط حقوقی خود احترام بگذارد.

۶-۳- حمایت از حقوق زوجه

یکی از رویکرد ها و اهداف مهمی که می تواند به عنوان مبنای غیر مستقیم و فلسفه قانون گذاری در پذیرش و تایید ارتباط شروطی نظیر شرط تنصیف دارایی زوج در نظر گرفته شود، حمایت از حقوق مالی و اجتماعی زوجه، به ویژه در هنگام انحلال نکاح است. هر چند در نظام حقوقی ایران، اصل بر استقلال مالی زوجین است و هر یک مالک دارایی های اختصاصی خود هستند، اما واقعیت های اجتماعی و اقتصادی نشان می دهد که غالباً زنان، به دلیل ایفای نقش همسری و مادری و مدیریت امور داخلی خانواده، از فرصت های کمتری برای فعالیت های اقتصادی و تحصیل دارایی مستقل برخوردارند (محقق داماد، ۱۳۸۳، ص ۲۵۵). در چنین شرایطی، وقوع طلاق، به ویژه اگر به درخواست زوج و بدون تقصیر قابل توجه از جانب زوجه باشد، می تواند زوجه را در وضعیت نامطلوب اقتصادی و معیشتی قرار دهد. شرط تنصیف دارایی، به عنوان یک توافق قراردادی، می تواند تا حدودی این خلاء را پر کرده و تا حدودی امنیت مالی نسبی برای زوجه پس از طلاق فراهم آورد. این شرط، به خصوص در مواردی که زوجه سالیان متمادی از عمر خود را صرف زندگی مشترک و تلاش برای حفظ و قوام خانواده کرده است، می تواند به عنوان جبران بخشی از خدمات و فداکاری های او تلقی شود و از بروز مشکلات حاد مالی برای وی پس از جدایی جلوگیری نماید. بنابراین، هر چند این حمایت به طور مستقیم در موارد قانونی به عنوان مبنای این شرط ذکر نشده، اما روح قوانین حمایتی از خانواده و تلاش برای برقراری عدالت و انصاف در روابط زوجین، می تواند موید اعتبار و لزوم اجرای چنین شروطی باشد. این رویکرد، نشان دهنده توجه به ضرورت تامین حداقل هایی از عدالت توزیعی و جبرانی در روابط خانوادگی، در چارچوب توافقات قراردادی است.

۷- چالش های حقوقی

اجرای شرط تنصیف دارایی زوج در عرصه عملی و حقوقی نیز با موانع و دشواری های قابل توجهی روبروست. این چالش ها عمدتاً از فقدان

ضمانت اجراهای کافی و موثر، زمینه بروز سوءاستفاده از این شرط هر یک از زوجین، طولانی شدن فرایند دادرسی به دلیل پیچیدگی های اثباتی و ارزیابی، و همچنین عدم کارایی مطلوب شرط در برخی موارد برای حمایت واقعی از حقوق مالی زوجه نشأت می گیرد.

۸-معلق بودن شرط

برخی معتقدند با تعلیق شرط، عقد هم معلق می گردد این در حالی است که حسب ماده ۱۰۶۸، تعلیق در نکاح جایز نبوده و موجب بطلان آن است. به عبارت دیگر انتقال نیمی از اموال مرد به زن، معلق بودن بر طلاق و سایر شروطی است که در متن آماده است (جعفریان و قیصریان، ۱۳۹۶، ص ۲۶).

۹-فقدان ضمانت اجرای کافی

یکی از اساسی ترین و در عین حال ملموس ترین چالش های حقوقی که بر سر راه اجرای موثر شرط تنصیف دارایی زوج قرار دارد، فقدان ضمانت اجراهای قوی و بازدارنده برای الزام زوج به ایفای تعهد خود است. هر چند این شرط به عنوان یک توافق قراردادی معتبر شناخته می شود و در صورت تحقق شرایط، دادگاه حکم به الزام زوج به پرداخت تا نصف دارایی به زوجه صادر می کند، اما صرف صدور حکم، همواره به معنای اجرای واقعی و استیفای کامل حق زوجه نیست (صفایی و امامی، ۱۳۹۵، ص ۱۶۰). در بسیاری از موارد، زوجین، به ویژه زوجه به دلیل عدم آگاهی کامل از حقوق قانونی خود و پیچیدگی های احتمالی فرایند دادرسی ممکن است، از پیگیری قضایی برای اجرای این شرط منصرف شوند. این امر، به نژده در مواردی که زوج از توان مالی و حمایتی کمتری برخوردار است، می تواند منجر به تضییع حقوق عملی وی گردد. از سوی دیگر، حتی در صورت عدم مراجعه به دادگاه و اخذ محکومیت زوج، در مواردی که زوج از اجرای داوطلبانه مفاد حکم استنکاف می ورزد، ابزار های قانونی موجود برای الزام وی به اجرای شرط، گاه از کارایی لازم برخوردار نیستند. ضمانت اجرای اصلی در حال حاضر، توسل به اجرای احکام مدنی و توقیف اموال زوج است. اما این فرایند می تواند زمان بر و هزینه بر باشد، و در مواردی که زوج اموال قابل شناسایی و توقیفی به نام خود نداشته باشد یا اقدام به انتقال صوری اموال خود کرده باشد، عملاً با بن بست مواجه می شود. برای تقویت ضمانت اجرای تنصیف و افزایش اثربخشی آن، پیشنهادهایی مطرح شده است که می تواند مورد توجه قانون گذار قرار گیرد. از جمله این راهکار ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱۰- توقیف پیشگیرانه اموال زوج

امکان درخواست تامین خواسته و توقیف بخشی از اموال زوج به محض طرح دعوای طلاق و مطالبه شرط تنصیف، به منظور جلوگیری از انتقال یا اختفای اموال توسط زوج.

۱۱- ممنوع الخروج کردن زوج

در صورت استنکاف از اجرای حکم قطعی دادگاه مبنی بر پرداخت سهم زوجه از دارایی، می توان از ابزار ممنوع الخروجی به عنوان یک اهرم فشار استفاده کرد. پیش بینی ضمانت اجراهای کیفری: هر چند اصل بر مدنی بودن تعهدات است، اما برای موارد امتناع عامدانه و با سوءنیت از اجرای احکام قطعی دادگاه در خصوص حقوق مالی زوجه، می توان با احتیاط، ضمانت اجراهای کیفری خفیفی را نیز در نظر گرفت تا بازدارندگی بیشتری ایجاد شود (حسن زاده، ۱۳۸۵، ص ۱۴۵).

۱۲- نظام مالی حاکم بر روابط زوجین

نظام مالی حاکم بر روابط زوجین مجموعه مقررات حقوقی را در بر می گیرد که به آثار مالی ازدواج می پردازد و هدف آن، تنظیم حقوق و تکالیف مالی زوجین است که در نتیجه پیوند زناشویی ایجاد شده است (آنتیتی، ۲۰۱۱). در آلمان رژیم حاکم بر روابط مالی زوجین ابتدا توسط قانون مدنی مصوب ۱۹۰۰ برقرار شده بود. در این خصوص اصلاحاتی در نیمه قرن بیستم در آلمان غربی پدید آمد که این کشور قواعد حاکم بر رژیم مالی زوجین را در جهت افزایش برابری و تعادل در حقوق زوجین با تغییراتی همراه ساخت. آلمان شرقی نیز در سال ۱۹۶۵ مقررات حاکم بر رژیم مالی زوجین را اصلاح نمود (کاستر-والتن و کاستر، ۲۰۰۱). در فرانسه نیز اصلاحات در دو مرحله صورت گرفته است. اول در سال ۱۹۶۵ و دوم در سال ۱۹۸۵. با تحول سبک زندگی در فرانسه، علی الخصوص تحت تاثیر مدل های جدید زندگی مشترک، این رژیم همچنان در حال تغییر و تحول است (فرمو و ماریون، ۲۰۱۳).

۱۳- حقوق مالی زوجین پس از طلاق

نقشه، در اصطلاح عبارت است از تامین نیازهای زندگی زن و سایر افراد واجب النفقه آن گونه که بدان نیازمند هستند از خوراک، پوشاک،

مسکن و سایر نیازمندی های زندگی زن که وظیفه ی مرد محسوب می شود (نجفی، جواهرالکلام: ۳۳۰/۳۱، شهید ثانی، مسلک الافهام: ۴۵۵/۸). در ماده ی ۱۱۰۷ از قانون مدنی آمده است که: نفقه عبارت است از همه ی نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج یا به واسطه نقصان یا مرض.

۱۴- حقوق و تکالیف قانونی

۱۴-۱- تعهد به انفاق

به موجب ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی در عقد دائم نفقه زن به عهده شوهر است. انفاق تعهدی است که به مقتضای عقد نکاح بر عهده مرد و به سود زن برقرار شده است و تا زمان عدم حصول مانع هم چنان برقرار خواهد بود.

۱۴-۲- حدود انفاق

در تحلیل اجزای نفقه توسط فقها و حقوقدانان مشاهده می شود که تمایل زیادی به محدود نمودن دایره نفقه به مایحتاج ضروری وجود دارد و در شمردن مصادیق آن احتیاط زیادی به خرج داده اند. چنان که کوچکترین وسیله تزئینی و اضافی همچون عطریات و لوازم آرایشی از آن استثنا شده است، حتی هزینه بیماری های صعب العلاج زن را نیز از عهده مرد ساقط می دانند (نجفی، بی تا: ۳۳۵). این وضعیت نامطلوب آنگاه تشدید می شود که بدانیم عدهای همین میزان محدود را نیز وارد در ملکیت زن نمی دانند و تنها حق انتفاعی از آن برای وی در نظر می گیرند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶ش: ۱۷۳).

۱۵- حقوق مالی

۱۵-۱- نفقه در مدت عده ی طلاق رجعی

زنی که در ایام عده ی طلاق رجعی به سر می برد در حکم زوجه است و طلاق رجعی موجب انحلال قطعی طلاق نکاح از سوی زوجین نمی گردد، بلکه تا زمان انقضای عده از سوی زن و شوهر رعایت می گردد به این دلیل زوج می تواند در این مدت که زن در عده به سر می برد

رجوع نماید و در اثر رجوع او نکاح به حالت اولیه بر می گردد، بر این اساس فقها مدت عدهی رجعیه را در امتداد زوجیت یا حکم آن می دانند و شوهر الزام به پرداخت نفقه دارد.

۱۵-۲- نفقه در مدت عدهی طلاق بائن

در مادهی ۱۱۰۹ قانون مدنی آمده است که اگر عده از جهت فسخ نکاح یا طلاق بائن باشد، زن حق نفقه ندارد، مگر در صورت حمل از شوهر خود که در این صورت تا زمان وضع حمل، مستحق نفقه از شوهر خود خواهد بود.

۱۶- نتیجه گیری

شرط تنصیف دارایی زوج، که به عنوان یکی از شروط ضمن عقد نکاح در قباله های ازدواج ایران گنجانده شده است، با هدف حمایت از حقوق مالی زوجه در هنگام طلاق، به ویژه در مواردی که طلاق به درخواست زوج و بدون تقصیر زوجه نافع می شود، مطرح گردیده است. این پژوهش با بررسی مبانی فقهی و حقوقی این شرط و همچنین چالش های عمده فراروی آن، به نتایج قابل تاملی دست یافته است. طولانی شدن فرایند دادرسی به دلیل پیچیدگی های مربوط به شناسایی، ارزیابی اموال و اثبات شرایط اجرای شرط، و همچنین وجود ابهامات متعدد در تفسیر و نحوه اجرای آن، به ویژه در خصوص اموال نوین و نحوه محاسبه ارزش آنها در طول زمان، از دیگر چالش های حقوقی مهمی است که اجرای عدالت و استیفای حقوق طرفین را با مشکل مواجه می سازد. ایجاد «نظام اشتراک در دارایی های دوران زندگی مشترک» علاوه بر انطباق با ساختار اقتصادی خانواده ها، از نظر حقوقی نیز به سادگی قابل پذیرش است، چنان که نمونه ای نه چندان مطلوب از آن، تحت عنوان «شرط تنصیف» پیش از این در نظام حقوقی ما شناخته شده و هم چنین تدابیر اتخاذ شده از سوی قانونگذار برای مدیریت وضعیت مالی زنان مطلقه نیز دارای شالوده ای مشابه با آن چه پیشنهاد شد، می باشد. با حذف ایرادات ذکر شده از پیکره این سازوکار ها و رفع کاستی های آنان، می توان به معرفی نظام «اشتراک دارایی زوجین در طول زندگی مشترک» پرداخت و آن را جایگزین و یا مکملی مناسب برای نظام مالی کنونی دانست. قانونگذار قادر است تا با پذیرش این نهاد و یا حداقل به کارگیری آن به عنوان یک سیستم تکمیلی در کنار سیستم موجود و وارد نمودن آن به قانون مدنی، به اصلاح نظام مالی حاکم بر زوجین مبادرت نماید. یافته های این پژوهش موید آن است که شرط تنصیف دارایی زوج، علی رغم نیت خیرخواهانه و حمایتی اولیه، در مرحله اجرا با چالش های جدی هم

در حوزه مشروعیت کامل فقهی و هم در حوزه کارآمدی عملی حقوقی مواجه است. این چالش ها ایجاب می کند که قانون گذار و نظام قضایی با بازنگری در مقررات موجود و ارائه تفسیر های روشن و ایجاد سازوکار های اجرایی قوی تر، در جهت رفع ابهامات، تقویت ضمانت اجراها و کاهش امکان سوءاستفاده گام بردارند تا این شرایط بتواند به نحو موثرتری به اهداف حمایتی خود دست یابد. همچنین، ترویج فرهنگ مشاوره حقوقی پیش از ازدواج و آگاهی بخشی به زوجین در خصوص ماهیت و آثار این شرط می تواند در کاهش اختلافات و مشکلات آتی موثر باشد. در نهایت، دستیابی به راه حلی که هم با مبانی غنی فقهی سازگار باشد و هم بتواند عدالت و انصاف را در روابط مالی زوجین پس از طلاق تامین نماید، نیازمند پژوهش های بیشتر و هم اندیشی میان فقها، حقوقدانان و جامعه شناسان است. لازم به ذکر است که نظام اشتراک در دارایی، با توجه به تجربه دیگر کشورها از تنوع بسیار زیادی برخوردار است و به اشکال و انحای مختلف قابلیت تحقق دارد. در این نوشتار ما صرفا تلاش خود را در تشریح ناکارآمدی سیستم موجود و لزوم حرکت به سمت اشتراک منافع اقتصادی در خانواده مبذول داشتیم. لذا تعیین دقیق تر نوع و شکل مطلوب و قابل استفاده از اشتراک در نظام حقوقی ما، خود باید موضوع پژوهشی مستقل قرار گیرد و لزوما با همکاری متخصصان علم اقتصاد صورت پذیرد. راهکارهای پیشنهادی عبارتاند از بازنگری و شفاف سازی مفاد شرط در نکاح نامه، تسهیل اثبات دارایی زوج، تعیین تکلیف رابطه شرط تنصیف با اجرت المثل و نحله، و پیش بینی ضمانت اجراهای موثرتر.

References

1. Ahmadi Bani, E. (2019). The principle of freedom of contract in confrontation with its limitations. *Comparative Research Journal of Dadpishgan*, 2(2), 1–16. **[In Persian]**
2. Anitei, N. (2011). General considerations about matrimonial regime under the provisions of the new Romanian Civil Code. *Postmodern Openings*, 8(2), 77–99
3. Coester-Waltjen, D., & Coester, M. (2001). Study on matrimonial property regimes and the property of unmarried couples in private international law and internal law.
4. Estadi, S., Azimi Gorgani, H., & Pour Manouchehri, S. A. (2020). Review of judicial practice regarding the husband's asset-division (tansif) condition from the perspectives of jurisprudence and citizenship rights. *Human Rights and Citizenship Rights Special Issue*. **[In Persian]**
5. Haeri, S. K. H. (2002). *Fiqh al-‘uqud. Majma‘-e Andisheh-ye Eslami*. **[In Persian]**
6. Haeri, S. M. M. T. (n.d.). *Al-Manahil. Mo’asseseh-ye Al al-Bayt (A.S.)*. **[In Persian]**
7. Haseli, F., & Fakhari, F. (2022). A comparative study of the concept of condition (shart) from the viewpoints of Allamah Hilli and Shaykh Ansari. *Fiqh, Law and Criminal Sciences*. **[In Persian]**
8. Hasanzadeh, M. (2006). The criterion of joint assets after divorce. *Judicial Journal*, 4(5), 138–159. **[In Persian]**
9. Hakim, S. M. T. (1995). *Mustamsak al-‘urwah al-wuthqa. Mo’asseseh-ye Dar al-Tafsir*.

[In Persian]

10. Jafari Langarudi, M. J. (1999). An expanded treatise on legal terminology. Ganj-o Danesh. **[In Persian]**

11. Jafari Langarudi, M. J. (2009). Legal terminology. Ganj Danesh. **[In Persian]**

12. Jafari Soudeh, L., & Gheysarian, F. (2017). The husband's asset-division (tansif) condition: A solution to protect women's financial rights. *Women's Research Journal*, 8(2), 25–46. **[In Persian]**

13. Javani Abdoljabbar, J., & Afshar, A. (2024). The nature and analysis of the husband's asset-division (tansif) condition among ancillary stipulations in the official marriage contract. *Cultural Fiqh and Law Studies*. **[In Persian]**

14. Safaei, S. H., & Emami, A. (2016). A concise family law. University of Tehran Press. **[In Persian]**

15. Shahidi, M. (2017). Civil law: Formation of contracts and obligations. Majd. **[In Persian]**

16. Tabatabaei, M. S., & Asadi, H. (2013). A comparative study of the nature of remission (ibra') in Iranian and Egyptian law. *Comparative Law Scientific Biannual*, (25), 61–82. **[In Persian]**

17. Taheri, H. (1997). Civil law. Daftar-e Entesharat-e Eslami. **[In Persian]**